

M.C. Escher, Ringslangen, houtsnede, 1969 © The M.C. Escher Company BV, Baarn

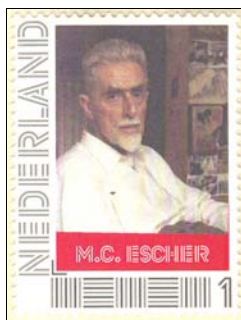
M.C. Escher en de Filatelie

Succes en teleurstelling van een topgraficus

Tijdens het lezen van het boek *Leven en werk van M.C. Escher* stuitte Jan Vogel uit Zoetermeer op een ontwerp van Escher van een postzegel dat niet tot uitvoering was gekomen. Zijn nieuwsgierigheid was gewekt en die leidde hem via een zoektocht langs een drietal musea (het Museum voor Communicatie, het Museum Escher in het Paleis en het Museum Enschedé) en de Escher-kenner Bruno Ernst tot verrassende ontdekkingen en uiteindelijk tot dit artikel.

Maurits Cornelis Escher (1898-1972)

Escher (afbeelding 1) is ongetwijfeld Nederlands beroemdste graficus. Zijn onnavolgbare werk roept ieders bewondering op en brengt je verbeelding tot leven. Naast de prachtige, vooral Zuid-Europese landschappen uit de jaren twintig en dertig en de in elkaar overgaande figuren in zijn regelmatige vlakverdelingen zijn het vooral de onmogelijke bouwwerken en constructies die de fantasie prikkelen. Ter gelegenheid van het 10^e Internationale congres van Wiskundigen in Innsbruck gaf Oostenrijk in 1981 de postzegel "Unmögliche Würfelkonstruktion" (M. 1680) ¹⁾ uit, een ontwerp naar M.C. Escher (afbeelding 2). Een eerbetoon aan deze kunstenaar en ontleend aan zijn houtgravure "Man met kuboïde" uit 1958 (Cat. nr. 430) ²⁾ (afbeelding 3). Hoewel Escher geen mathematicus was, kreeg hij in de loop van zijn carrière wel veel met wiskundigen en met name met kristallogen te maken.

afb 1

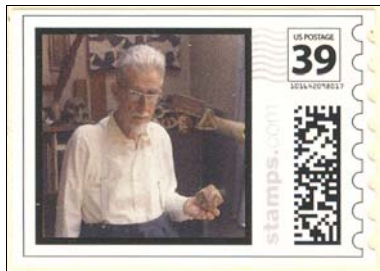

afb 2

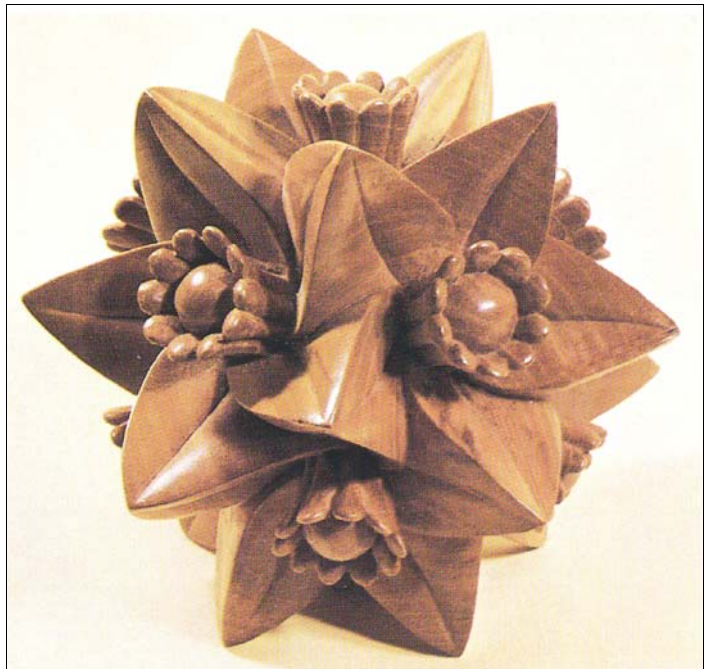

afb 3

In het buitenland is Escher vooral beroemd in de Verenigde Staten en Canada. Hij had daar veel contacten hield hij daar diverse lezingen over zijn werk. De Amerikaanse persoonlijke zegel (afbeelding 4) onderstreept dit feit. Op de afbeelding van deze zegel heeft hij (waarschijnlijk) het door hem in hout gesneden veelvlak met bloemen uit 1958 in zijn hand (afbeelding 5).

afb 4

afb 5

Aan het Lange Voorhout in Den Haag is sinds 2002 in het voormalige paleis van koningin Emma het Museum Escher in het Paleis gevestigd en daar kan je Escher als unieke graficus echt "belevén".

Escher filatelistisch beschouwd

In 1935 verscheen de door hem ontworpen luchtvaartfondszegeI (NVPB 278) (afbeelding 6). En in 1949 volgde de Koninkrijksserie (NVPB, Ned. 542-543, NA 209-210 en Sur. 278-279) (afbeeldingen 7 t/m 12) ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van de Wereldpostvereniging (afbeelding 13). De luchtvaartfondszegeI zou je nog niet een typisch Escher-ontwerp kunnen noemen. Dat geldt wel voor die van de Koninkrijksserie. De op de wereldbol in elkaar verstrengelde posthoorns en tekstverdeling zijn een voorbeeld van de mathematische aanpak van Escher en tonen de technische vaardigheid van de kunstenaar.

afb 6

afb 7

afb 8

afb 9

afb 10

afb 11

afb 12

afb 13

De wereldbollen van Escher worden in 1988 nogmaals van stal gehaald en nu uitgevoerd als zegel op zegel. In dat jaar gaf Suriname ter gelegenheid van de Internationale postzegeltonstelling FILACEPT 88 in Den Haag een serie van drie en een blokje uit waarop haar zegels uit de Koninkrijksserie zijn afgebeeld (afbeelding 14 en 15).

afb 14

afb 15

De hiervoor besproken postzegelontwerpen van Escher komen helaas niet voor in de catalogus van het prachtige boek *Leven en werk van M.C. Escher* van F.H. Bool, J.R. Kist, J.L. Locher en F. Wierda,

waarschijnlijk omdat ze door de samenstellers niet als grafisch werk maar als toegepaste kunst worden gezien. De ontwerpen zijn echter wel in het Museum Escher in het Paleis te zien.

In genoemd boek en catalogus over Escher is wel een postzegelontwerp van hem uit 1932 opgenomen. En hiermee belanden we in de categorie van niet uitgevoerde ontwerpen van Escher. Toen deed hij mee aan een ontwerprijstvraag voor een vredespostzegel, uitgeschreven door de PTT. Van de 807 inzendingen zat het ontwerp van Escher (Cat. nr. 215, houtsnede en potlood) (afbeelding 16) wel bij de beste 15 maar de keuze viel uiteindelijk op het ontwerp van P.A.H. Hofman (NVPH 256) (afbeelding 17).

afb 16

afb 17

Voorts wordt in genoemd boek vermeld dat Escher op verzoek van drukkerij Joh. Enschedé een postzegel voor de Verenigde Naties ontwierp ten behoeve de uitgifte van haar eerste postzegelserie in 1951. Het ontwerp deed mee aan een internationale tentoonstelling maar werd helaas niet bekroond en ook niet uitgevoerd. In genoemd boek, in het Museum voor Communicatie in Den Haag noch in het Museum Escher in het Paleis is verdere informatie over of een afbeelding van dit ontwerp te vinden. Dat laatste is niet verwonderlijk omdat het hier om postzegelontwerpen voor de Verenigde Naties gaat. Daarop heeft het Museum voor Communicatie geen rechten.

Deze constatering leidde tot een bezoek aan het Museum Enschedé, het bedrijfsmuseum van Koninklijke Joh. Enschedé in Haarlem. Uit onderzoek ter plaatse bleek dat voor deze postzegeluitgifte circa 150 ontwerpen waren ingediend. 36 doorstonden de eerste selectie en uiteindelijk bleven er daarvan acht over voor de 15 postzegels bevattende serie (M. VN-New York 1 t/m 15). Van deze serie zijn 5 zegels (de rechtopstaande typen) door Joh. Enschedé gedrukt en de overige door Thomas de la Rue in Londen.

In het Museum Enschedé is redelijk veel materiaal over de onderhavige uitgifte aanwezig. Er is echter geen document te vinden waaruit onomstotelijk blijkt welk ontwerp van Escher is. Slechts bij een van de aanwezige persfoto's van enkele ontwerpen was de naam Escher met daar achter een vraagteken geschreven. Een snelle blik daarop was echter voldoende om dit ontwerp met zekerheid aan Escher toe te schrijven. De afbeeldingen 18 en 19 zijn twee van de acht kleurproeven van dit ontwerp, ter beschikking gesteld door het Museum Enschedé.

afb 18

afb 19

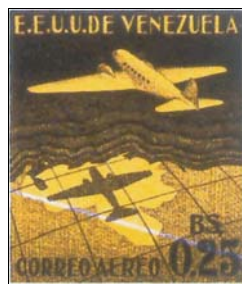
De gelijkenis met het ontwerp voor de vredeszegel uit 1932 (afbeelding 16) is onmiskenbaar. Enerzijds is dit teleurstellend want een geheel nieuw ontwerp zou interessanter zijn geweest. Anderzijds is dit ontwerp waarschijnlijk nooit eerder getoond in een filatelistisch blad en in dat geval is hier dan sprake van een primeur. In het begin van de jaren vijftig had Escher het erg druk met publicaties in Amerika en allerhande opdrachten. Het is dus niet verwonderlijk dat hij terug greep op zijn ontwerp voor de vredeszegel uit 1932. Onder de doelstellingen van de Verenigde Naties is "vrede op aarde" zeker niet de minst belangrijke. Het museum beschikt ook over een albumpje waarin steeds acht kleurproeven van diverse ontwerpen zijn opgenomen, waaronder dat van Escher. Hieruit kan worden afgeleid dat dit ontwerp in ieder geval nog wel tot de selectie van 36 behoorde.

In een ander geraadpleegd boek, "De toverspiegel van Maurits Cornelis Escher" door Bruno Ernst wordt vermeld dat Escher in 1939 twee ontwerpen voor een luchtpostzegel voor Venezuela heeft gemaakt. Dankzij de medewerking van Escherkenner Bruno Ernst kunnen deze ontwerpen (evenals de

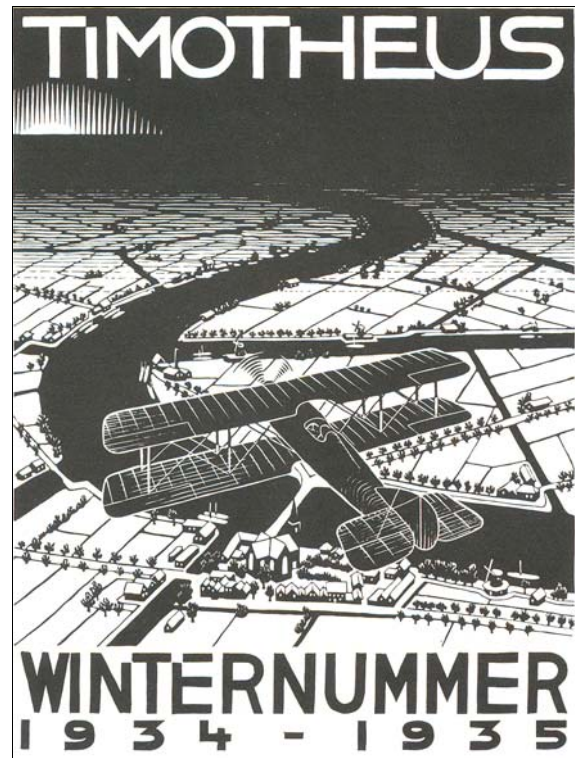
afbeeldingen 1, 4, 23 en 30) hier worden getoond (afbeelding 20 en 21). Vooral het prachtige ontwerp met de schaduw van het vliegtuig op de contouren van Venezuela roept associaties op met de luchtvaartfondszegeel uit 1935 (afbeelding 6).

afb 20

afb 21

afb 22

Het idee van Escher voor deze zegels, maar ook voor de luchtvaartfondszegeel (afbeelding 6) lijkt ontsproten te zijn aan zijn houtsnede van oktober 1934 "Vliegmaschine boven sneeuwlandschap" (Cat. nr. 264) bedoeld voor een omslag van het blad Timotheus (afbeelding 22).

Ernst vermeldt ook nog het feit dat Escher in 1956 een ontwerp maakte voor een Nederlandse Europazegel. Ook dit ontwerp kwam helaas niet tot uitvoering (afbeelding 23). In dit jaar verscheen een gezamenlijke uitgifte van de zes tot de E.G.K.S. behorende landen naar een ontwerp van de Fransman Daniel Gonzague (NVPH 681 en 682) (afbeelding 24).

afb 23

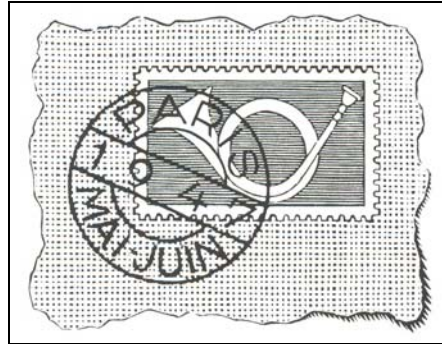
afb 24

Op grond van de hiervoor gegeven opsomming van de ontwerpen van Escher mag gesteld had hij een sterke relatie had met de filatelie ook al zal hij menigmaal teleurgesteld zijn geweest dat zijn ontwerpen niet tot uitvoering kwamen.

En, er zijn nog meer relaties tussen Escher en de filatelie, zij het indirecte.

XII me Congrès Postal Universel

In de catalogus van het werk van Escher is ook een ontwerp opgenomen voor een vignet met de tekst "PARIS 1947 MAI-JUIN" (Cat. nr 349, houtsnede, 5,5 x 7 cm) (afbeelding 25).

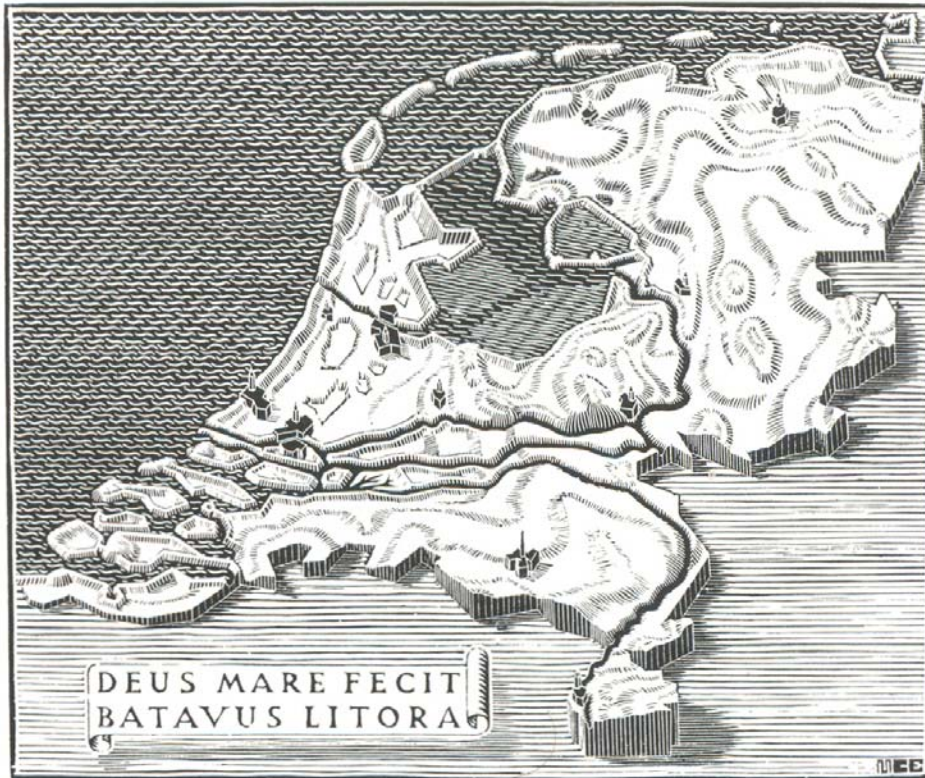
afb 25

In 1947, twee jaar vóór zijn succesvolle ontwerpen voor de Koninkrijksserie, verzorgde namelijk Escher op verzoek van de PTT het boekje "XIIme Congrès Postal Universel, offert par la Délégation Néerlandaise" dat als herinnering aan de deelnemende buitenlandse postadministraties werd uitgereikt (afbeelding 26).

afb 26

In het Museum voor Communicatie kan dit boekje ³⁾ op verzoek worden bekeken. Het is in feite een klein postzegelalbum van circa 16 bij 18 cm met een lichtbruine kaft en samengebonden met een oranje koordje. De kaft is versierd met het eerder genoemde door Escher gesneden vignet. En de 16 pagina's zijn op een door Escher bedachte groepsgewijze, strakke maar zeer fraaie ordening voorzien van 131 Nederlandse postzegels uit de periode 1939-1946. De postzegels uit de periode 1942 t/m 1944 (NVPH 402 t/m 427) werden met uitzondering van de Postkoets (NVPH 422) om begrijpelijke redenen niet in dit boekje opgenomen. Speciaal voor dit boekje maakte Escher een houtsnede (15,6 x 18,1 cm) met een landkaart van Nederland (Cat. nr. 350) (afbeelding 27).

afb 27

Uit een in het boekje gevoegd bericht van september 1947 van "Le Chef de la Délégation des Pays-Bas" blijkt dat de voorbereidingstijd voor het samenstellen van het boekje te kort was om daarop ook nog een toelichting te schrijven. Deze toelichting, die nu ook in het boekje aanwezig is, werd daarom in september 1947 alsnog aan de deelnemers van het congres toegezonden.

De toelichting gaat eerst in op de ontwerper (Escher), het gekozen lettertype ("Romanee" van J. van Krimpen) en de drukker Joh. Enschedé.

Vervolgens wordt de afbeelding van Nederland vrij uitvoering behandeld waarbij de kwaliteit van onze ingenieurs en de strijd tegen het water centraal staan. Escher heeft het verschil tussen de gebieden die onder dan wel boven zeeniveau liggen door de toegepaste arceringen tot uiting gebracht.

Een opvallende mededeling in de toelichting is dat de afbeelding een metaalgravure is in verband met gebrek aan kops palmhout dat Escher normaal voor zijn houtsneden gebruikt. Dit is dus in strijd met de informatie uit de meer aangehaalde catalogus. Bij het Museum Escher in het Paleis bestaat het vermoeden dat de toenmalige PTT een cliché naar deze prent heeft laten maken. Die zou dan van metaal kunnen zijn.

Tot slot wordt in de toelichting nog aandacht gevraagd voor de zeer toepasselijke spreuk in de prent: "DEUS MARE FECIT, BATAVUS LITORA" (God schiep de zee, de Batavieren de kusten).

Metamorphose

In 1967, vijf jaar voor zijn dood, krijgt Escher het verzoek van de PTT om zijn werk Metamorphose II (Cat. nr. 320) dat hij in de periode 1939-1940 had gesneden uit te breiden ten behoeve van de versiering van de loketruimte in het nieuwe postkantoor (van architect Gijsbert Friedhoff 1892-1970) aan het Kerkplein in Den Haag. In 1937 had hij ook al een soortgelijk werk met de naam Metamorphose gesneden (Cat. nr. 298). De nieuwe, uitgebreide metamorphose moet fotografisch vergroot worden tot een soort fries van 48 meter lang en circa een meter zestig hoog die daarna op de muur geschilderd moet worden (niet door Escher). Metamorphose II is 20 centimeter hoog en vier meter lang. Omgerekend naar de schaal in het postkantoor is hij 32 meter lang. Op de oorspronkelijke schaal van de houtsnede moet Escher zoals hij aan zijn zoon schrijft "er nog twee meters lang nieuwe metamorfoses tussenvoegen of tussenflansen". Uit de correspondentie van Escher blijkt dat hij zijn eigen werk regelmatig kleineert. En zo ontstond Metamorphose III (Cat. nr. 446).

De officiële onthulling van de wandschildering vond plaats op 20 februari 1969. Op de foto (afbeelding 28), staat Escher 2^e van links.

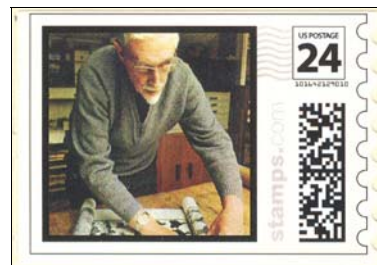

afb 28

Ter gelegenheid van de 100^e geboortedag van Escher werd in 1998 door TPG-post een postzegel uitgegeven (NVPH 1770) (afbeelding 29). Op het ontwerp van Felix Janssens kijkt Escher op naar een detail van zijn enorme werk Metamorphose III, waarin hagedissen overgaan in een honingraat. Het zegelbeeld is ontleend aan de foto, afbeelding 28. Op de afbeelding van de persoonlijke zegel van de VS (afbeelding 30) houdt Escher een opgerolde afdruk van een van de Methamorphoses in bedwang. Hieruit blijkt wel het grote formaat van deze werken.

afb 29

afb 30

In de jaren 80 (toen kon dat nog) heeft de ZuidHollandse vereniging van PostzegelVerzamelaars (ZHPV) enkele jaren achtereen op zaterdagmiddag een postzegelbeurs gehouden in de loketruimte van dit postkantoor. Dus heel veel filatelisten hebben dit kunstwerk bewust of onbewust aanschouwd. Wellicht is dat ook het geval geweest met de ontwerper van het blokje stadspostzegels, uitgegeven op 22 mei 1988 ter gelegenheid van de tussen de Verenigde Staten van Amerika en de Sovjet Unie gesloten nucleaire ontwapeningsverdragen (afbeelding 31). De zegels zijn een gezamenlijke uitgifte van de stadsposten in Zaandam, Amsterdam en Hoofddorp. Voor de afbeelding van vredesduiven heeft de grafisch ontwerper Wilson Numan zich laten inspireren door Metamorphose III. Ook daarin komt een groep tegen elkaar invliegende duiven voor.

afb 31

Sinds 17 januari 2008 hangt Metamorphose III in lounge 4 op Schiphol. Deze verhuizing was noodzakelijk in verband met de herinrichting van de hal van het postkantoor.

Menig filatelist zal zich bij het lezen van dit artikel of bij de beschouwing van Metamorphose III afvragen: "waar heb ik Eschers werk toch meer gezien?". Dat zou best eens in een van zijn of haar albums kunnen zijn. Want in 1953 ontwierp hij op verzoek van de toenmalige directeur van de Uitgeverij DAVO het bedrijfslogo. Dat logo wordt tot op de dag van vandaag ongewijzigd op de postzegelalbums van dit bedrijf gevoerd (afbeelding 32). Hoewel vogels in de verschillende versies van Metamorphose een belangrijke rol spelen heeft dit op zichzelf staand ontwerp niets met Metamorphose I, II of III maar dus wel alles met filatelie te maken.

afb 32

Tot slot

Dit artikel gaat slechts over het werk van Escher voor zover dat direct of indirect met de filatelie te maken heeft. Degene die het meer ingenieuze en magische werk van deze graficus wil leren kennen en doorgronden, te weten zijn regelmatige vlakverdelingen, metamorfoses en onmogelijke figuren moet een bezoek brengen aan het Museum Escher in het Paleis in Den Haag en, als het kan vooraf, een van de of beide in dit artikel boeken lezen. Dan leer je de wonderlijke wereld van Escher pas echt kennen.

Jan Vogel
Zoetermeer, januari 2011

Noten:

- 1) Zie de Michel catalogus of Speciale Catalogus van Nederlandse Vereniging van Postzegelhandelaren.
- 2) Zie catalogus in het boek *Leven en werk van M.C. Escher* van F.H. Bool, J.R. Kist, J.L. Locher en F. Wierda.
- 3) De afbeelding van het boekje is afkomstig van het Museum voor Communicatie te Den Haag, inv.nr. 15732.
- 4) Bronnen:
 - "Leven en werk van M.C. Escher", F.H. Bool, J.R. Kist, J.L. Locher en F. Wierda (Meulenhof Amsterdam, ISBN 90 290 1147 7).
 - "De toverspiegel van Maurits Cornelis Escher", Bruno Ernst (Taschen Köln, ISBN 978-3-8228-3709-2).
 - Nederlandsch Maandblad voor Philatelie, nr. 10, 1968.
 - Museum voor Communicatie te Den Haag.
 - Museum Enschedé te Haarlem.
- 5) Met dank aan de conservatoren van het Museum voor Communicatie en het Museum Escher in het Paleis beide te Den Haag en van het Museum Enschedé te Haarlem.
- 6) Met dank aan Bruno Ernst te Utrecht en Dick Witteveen te Apeldoorn.